

Könyvszemle

Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár [2006]. 585 l.

A nyolcvanadik születésnapján tekintélyes emlékkönyvvel megtisztelt Kelemen Lajos az 1950-es évek vége felé már a legendák közé számított. Ő volt Erdély levéltárosa és történésze, akihez bármilyen múltra vonatkozó kérdéssel lehetett fordulni. Ha rögtön nem is tudott választ adni, de eligazított a források között, figyelmeztetett a tévedésekre. S a magukat a levéltári kutatómunkára szánó fiatalabb kartársainak állandó segítője, mestere lett. Iskolát teremtett. De nemcsak a történészek közt terjedt legendája, hanem – legalább Kolozsvárt – ő közintézménynek is számított: ha vendég érkezett a városba, ha valamilyen rendezvény alkalmából kis csapat verődött össze, netán egy osztályfőnök felkérte, Kelemen Lajos télen-nyáron hajlandó volt városnéző körutat vezetni, temetőben kalauzolni. Nem csak száraz adatokat közölt ilyenkor, hanem anekdotákkal fűszerezte mondanivalóját, valósággal megelevenítette a helyszínen történeteket.

Magam is halványan visszaemlékszem az 1950-es évek végének egy ilyen városnézésére. Nagybátyám, Mikó Imre – aki nagybátyját tisztelte az idős tudósban – egyszer értesített, hogy adott órában a Bethlen-bástya elől indít „Lajos bácsi” városnéző körutat. Akkoriban ez már egyre ritkább alkalomnak számított. A tízegynéhány fős csapattal félkörben megkerültük a bástyát, ő pálcájával mutogatott az emléktáblákra, feliratokra. Talán annyi ragadt meg a hallottakból, hogy az iskolám tözsomszédságában álló titokzatos, eléggé romos épület sok ostromot állott ki, többször újjáépítették. Aztán a Farkas utca fele folytattuk a sétát, s a református templom következett... Utóbb gyakran hallottam Kelemen Lajos kórházi éveit alatt állapotáról: a rokonok vasárnaponként keresték fel, s meglehetősen aggódtak, hogy ki ne tegyék az öregot a kórházból. Végül mégis csak ki kellett költöztetni, s az Attila úton sikerült neki egy külön szobát biztosítani. Ide is elvitt nagybátyám: itt mutatott be neki. Pár szót ha beszéltünk a Házsongárdi temetőről. A meglehetősen sivár szobában az ágy szélén ült az öreg tudós, főleg testi szenvedései foglalkoztatták. Debreczeni László volt éppen mellette.

Kisiskolás kori emlékeim csak a legendát őrizték meg Kelemen Lajostól. Úgy tűnik, Brassai Sámuel lehetett még ilyen egyéniség Kolozsvár múltjában,

akit illet meghallgatni, megismerni. Az igazi Kelemen Lajost én is csak írásain át fedeztem fel. 1977-ben megjelent művészettörténeti tanulmányainak első, majd 1982-ben második kötete. A szerzőnek még életében előkészített gyűjteményes kötete anyagát B. Nagy Margit rendezte igen gondosan sajtó alá, s kísérte ritka pontos, aprólékos jegyzetekkel. Visszagondolva az akkori sajtóviszonyokra, a cenzúra elvárásaira, ma éppen bravúros teljesítménynek tűnik e két kötet megjelentetése. A Kriterion teljesítményét a szöveggondozás, a művészi kötés is dicséri.

Az 1980-as évek végén egy kis időre magam is belekóstolhattam Kelemen Lajos szövegeinek gondozásába. Dr. Erdő János, a Keresztény Magvető akkori szerkesztője híret vette, hogy az idős tudós betegágyán készített családtörténeti, gyermekkori vonatkozású feljegyzései előkerültek Debreczeni László hagyatékából. Illetve a hagyatékkal együtt a Református Gyűjtőlevéltárba jutottak. Próbáljam őket sajtó alá rendezni! Nem kevés munkával a kis lapocskákra írt szöveget sikerült egységesítenem, s rendre a *Magvető*-ben közreadnom. Közben nagyot fordult a világ, s a cenzúrától való félelem is elmúlt. Úgyhogy a némileg teljesebb szöveget aztán a Korunk Baráti Társaság önálló kötetben tette közzé *Születtem Marosvásárhelyt* (Kolozsvár, 1993) címmel. A szövegről tárgyalva Erdő azt is elmondta, hogy az unitárius egyházi levéltárban volt Kelemen Lajos naplója, maga is beleolvasott. Hanem a belügyisek az egész Kelemen Lajos-hagyatékot egy alkalommal elkobozták. Azóta sem tudja, mi lett ennek a sorsa. Érdekes lenne az öregkori feljegyzéseket összevetni a naplóval.

Nos, a kelemenlajosi életmű feltárásának, újbóli közkinccsé tételének most lelkes munkása akadt Sas Péter személyében. Miután Herepei János értékes várostörténeti írásait az elmúlt években rendre közrebocsátotta, most – jó érzékkel – Kelemen Lajos hagyatékát dolgozza fel, adja közre. Az Állami Levéltárban megtalálta naplójának is a kéziratát, s rövidesen sajtó alá bocsátja.

Első lépésként sajtó alá rendezte, szerkesztette a *Művelődéstörténeti tanulmányok* terjedelmes kötetét. Hiszen a *Művészettörténeti tanulmányok* két kötete korántsem tartalmazhatta a tudós valamennyi írását. Már csak a cenzúra miatt sem. De – utólag megítélve – a két kötet azért felölelte az életmű javát, legrangosabb vonulatát.

A most megjelent 585 lapos kötet anyagát négy nagy fejezetre osztja a szerkesztő. Az első az *Erdélyi gyűjtemények, levéltárügy* címet viseli. Ide harminc írást sorol be. S talán ez a fejezet hoz a leginkább új színt az előző két kötethez képest. Itt egyrészt levéltári kiadványokról, okmánytárakról olvashatunk. A Székely Oklevéltár három kötetének (V., VI., VII.) kapcsán érezkelhető, hogy a gyűjtő-szerkesztő Szádeczky Lajos professzor hogyan vonja be tanítványát a levéltári, adatközlő munkába. A legtöbb írás az Erdélyi Múzeum–Egyesület (EME) levéltárához és könyvtárához kötődik. A beadott értékesebb családi gyűjteményekről kapunk hírt, ismertetést, néha egy-egy okmányt, levelet emel ki alaposabb

szemrevételre. Így tudjuk meg, hogy Suky István 1508-ból való menedéklevele (a Suky-levéltárból) volt az EME legrégebbi magyar nyelvemléke. Megemlékezik az egyesület kiemelkedő egyéniségeiről és szorgalmas munkásairól (Mikó Imre, Kőváry László, Ferenczi Miklós), valamint az egész egyesület életéről, eseményeiről. Az 1910-es években rendezett négy vándorgyűlésről kapunk részletes tudósítást, s két dolgozat az EME előtörténetét és első ötven évi munkásságát dolgozza fel egy – csak évtizedekkel később közreadott – emlékkönyv számára. Megjelentek itt mozgósító, felhívásszerű cikkek is a levéltári hagyatékok megbe-
csülésére, illetve közgyűjteménybe helyezésére vonatkozóan.

A második és harmadik fejezet a Művészettörténeti tanulmányok 1982-es kötetének a beosztását követi, vagyis a Marosvásárhelyről és Kolozsvárról szóló írásokat tartalmazza. A *Novum Forum Siculorum* Marosvásárhely vagy Székelyvásárhely latin elnevezése, tizenkét írás sorakozik e főcím alá. Közülük öt Nagy Szabó Ferenc 17. századi krónikáiról szabómesterrel kapcsolatos. Megismerhetjük ifjúkorát, tanulóéveit, céhbeli szereplését, egyik vásárlási szerződését. Ezekből kikerekedik emberi-közéleti portréja. Tanítványi hálával idézi fel marosvásárhelyi legkedvesebb tanárának, Nagysolymosi Koncz Józsefnek a pályafutását 1906-ban bekövetkezett halálakor. S a Koncztól kapott indíttatások nyomán foglalkozik a Bolyaiak alakjával is két írásában. Koncz nyomdatörténetét egészíti ki egy adatközlése. Két régi Vásárhely-képhez fűzött magyarázata a nagyközönségnek szól.

A Kolozsvár-fejezet a *Transilvaniae civitas primaria* (Erdély első városa) főcím alatt bontakozik ki, s huszonegy írást tartalmaz. Találunk itt adatközlést, műemlék-leírást, műemlék-rombolási krónikát, kiállítás- és könyvismerttetést. A műemlék-leírások bizonyos szövegváltozatban már az előző két kötetben is szerepeltek, hisz hosszú élete során Kelemen Lajost ismételtelen felkérték egy-egy ilyen cikk írására, s mondanivalóját mindig újrafogalmazta. Úgyhogy hasznos a mostani variánsok közlése is. Figyelemre méltó Kolozsvár történetének magyar szempontú tömör összefoglalása két szövegvariánssal, Kolozsvár környékének műemléki számbavétele, s a Petőfi-korabeli város bemutatása. Két dolgozatban részletezi a kuruc-idők Kolozsvárral kapcsolatos fontosabb eseményeit. Ő irányítja rá a figyelmet az Unitárius Kollégium 1626 és 1840 között vezetett szeniori feljegyzéseinek várostörténeti adataira. Addig csak az iskolatörténészek használták ezeket a latin beírásokat. Máig sem született meg magyar nyelvű tolmácsolásuk. Ma már egészen hihetetlenül hangzik a régi mőtárgyak kiállításáról írt beszámoló. A társadalmi életben közismert gróf Bethlen Györgyné báró Jósika Paula 1926 novemberében Majális utcai házában két nagyobb helyiségében összegyűjtötte a város módos-előkelő családjainak mőtárgyait (fej- és nyakékek, hímzések, fegyverek, zománc- és ötvösmunkák, üveg- és porcelántárgyak), sőt szakembereket is felkért tárlatvezetésre. És özönlöttek az érdeklődők. Volt kiknek magyarázzon Kelemen Lajos!

A negyedik fejezet a *Családtörténet, címertan* összefoglaló cím alatt bontakozik ki. Hatvan hosszabb-rövidebb adatközlése, cikke, ismertetése, tanulmánya szinte egész Erdély területét átfogja. A 20. század első felében a levéltárak egyik fő kutatási témája éppen a családtörténet volt. S a főállásban levéltáros Kelemen Lajos is ebben szorgoskodott. A kezébe került feljegyzések, családi krónikák, végrendeletek, szerződések mind egy-egy család leszármazásához, birtokviszonyaihoz nyújtottak adalékot. A múlt századelőn megjelent Kolozsvárt a *Genealogiai Füzetek* című Sándor Imre szerkesztette családtörténeti folyóirat, mely minden ilyen adalékot szívesen közölt. Kötetünk e fejezete jórészt innen merítette anyagát. Egyik-másik közlemény, főleg adatközlés esetében úgy érezzük, hogy nem elég indokolt újbóli kinyomtatása. Főleg, ha arra gondolunk, hogy ez a kötet a szélesebb közönségnek is készült. S az oldalszámra kinyomtatott latin szöveget nem kellett volna-e magyarul is tolmácsolni? Ma már a történészeknek is csak kis rétege vállalkozik hosszabb latin szövegek értelmezésére. E fejezetből jelentősebb a Sükösd családról írott tanulmány, csak éppen a bemutatott családi címer képe hiányzik belőle. Bodoki Mikó Miklós családi krónikája is több mint egyszerű eseménysor. néha szépirodalmi mércével mérhető. Így síratja az apa kedves fiát: „...éjfél után változék halálra az én szerelmes lelkem, édes, szép, ifjú legény fiam, Mikó Mihályom, és reggel kilenc óra tájba szólítá ki Isten öfelsége s kíváná meg az lelkit a lelkemnek, ebből az kevés ideig tartó és álomhoz, vagy árnyékhoz hasonló, semmire kellő, állhatatlan, rossz, kevés ideig fénylő, gyönyörködtető világból...” Érdekesebb még a pókai Sárosi, a széplaki Petrichevich-Horváth, a vargyasi Daniel, a göncruszkai Kornis családokkal foglalkozó írása, könyvismertetése. A gróf Rhédey család kihalását is cikkben méltatja. Néhány unitárius vonatkozású adatközlése a Keresztény Magvetőben jelent meg. Tisztázza Toroczka Máté püspök családi nevét, bemutatja régi unitárius családok címereit, s három „régii unitárius családi följegyzést” közöl Almási Gergely Mihály püspök, Suky László és Végh Ferenc tollából. Anyai őseinek, az albisi Csomossoknak is összeállítja a családfáját.

A függelékben közölt 1928-as halottak napi interjú a Házsongárdi temetőről főleg azért érdekes, mert Nyíró József készítette. Meglepő, hogy benne a temető megnyitására vonatkozóan téves dátumot olvashatunk (1556-ot 1585 helyett). Szomorúan nyugtázzuk, hogy azóta is állandó téma a temető, a sírok védelme. De a Kelemen felsorolta híresebb sírok azért napjainkig is állanak. Hangulatos Dáné Tibornak az Előre számára készített interjúja a 80 éves történettudóssal. Hatszáz oldalas „tanulmánygyűjteménye” sajtó alá rendezéséről beszél, nem sejtve, hogy két évtized múlva kerül annak töredéke nyomdába.

A tanulmánykötet törzsanyaga mintegy 440 lap, ezt írta Kelemen Lajos. Két bevezető tanulmány és a több mint száz lapos jegyzetanyag, a terjedelmes névmutató Sas Péter munkája. Az első bevezető Kelemen Lajos életét és munkásságát foglalja össze igen tömören, találóan jellemezve a történész egyéniségét,

erkölcsi tartását. Különösen a művelődéstörténezt bemutató második dolgozat igen gazdag idézetekben, hivatkozásokban. Mondhatni minden Kelemen Lajosról szóló tanulmányt, cikket, írást felhasznál, találó mondatokat emel ki belőlük, néha még a kiadásra váró naplóból is beiktat pár sort. Alig akad a múlt század második feléből jeles erdélyi történész, aki ne vallotta volna magát Kelemen tanítványának, s ne emlékezett volna meg róla valamilyen alkalommal. Mi is ideiktatjuk Jakó Zsigmond tömör összegzését: „közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában Kelemen Lajos marad minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klió erdélyi magyar napszámósainak.”

A jegyzetek igen szerencsésen a B. Nagy Margit meghonosította módszert követik. Itt találjuk meg az írás megjelenési helyét, majd a szerkesztő megjegyzéseként gazdag bibliográfiát az írásban említett témákról, műemlékekről, családokról. Mindig jelezve, ha Kelemen Lajos még írt erről a kérdésről, s az hol jelent meg. Néhány esetben jó lett volna a Kelemen Lajos ismertette mű bibliográfiai adatait is feltüntetni. Aránylag sok az ismétlés: ha ugyanaz a műemlék öt cikkben kerül említésre, akkor mind az ötnél beugrik ugyanaz a bibliográfia. Ez ma számítógéppel játszva megoldható. Arra gondolva, hogy a legtöbben majd csak egy-egy dolgozatot fognak a kötetből elolvasni, s a névmutatóval sem bajlódniak eleget (mely amúgy sem teljes), szükségesnek tűnik az ilyenfajta jegyzetelés. Meglepőnek találjuk, hogy a *Születtem Marosvásárhelyt* című Kelemen Lajos-kötet a rövidítési jegyzékben sem szerepel, s a Marosvásárhelyről szóló cikkeknél sincs utalás rá. A szerkesztő azonban ismeri, mert egyszer mégis csak feltünteteti lapalji jegyzetben. Ahova rendszerint Kelemen Lajos eredeti jegyzetei kerülnek. A 404. lap jegyzete a kötet végi jegyzetek közé is becsúszott.

A könyvet – akárcsak Kelemen Lajos előző két tanulmánykötetét – a Kriterion Könyvkiadó gondozta. Egy ilyen terjedelmes mű megjelentetése sok előkészítő munkát igényel. Ma ebből több lépés leegyszerűsödik a számítógépnek köszönhetően. Így a régi nyomtatott szöveget rendszerint nem kell újra „gépelni”, a helyesírási hibákat a képernyő jelzi, az ismétlődő vagy alig változó passzusokat át lehet irányítani. De a figyelmes kiadói szerkesztő és a korrektorok munkáját akkor sem lehet mellőzni. Az egész kötetben érezhető a bizonytalan helyesírási gyakorlat. Kivéve a régi dokumentumok közlését a mai helyesírást kellett volna alkalmazni. Számos helyen Kelemen Lajos szinte változatlan szövegét kapjuk. Bizonytalan az ígekötők írása, a vesszők helye, néha még egy-egy szó is kiesett. A jegyzetben dr. Hankó János kap méltatást mint illusztrátor, képek egész sora alatt viszont Jankó János neve olvasható – aki jónevű néprajzos volt. A képek minősége nem felel meg a mai nyomdatechnika nyújtotta lehetőségeknek, egyik helyen csak vonalakák jelennek meg. Egy igényes kiadványban aligha keverhetjük a számítógéppel megszerkesztett és az innen-onnan kifényképezett (szürkés alapú) családfákat. A kötet külseje csak szerényen visszhangozza a művészettörténeti kötetek borítóját (elől rajz, hátul fénykép). Jó lett volna megtartani a sorozat-jel-

leget, hogy így a tanulmányok harmadik kötetére hivatkozhatunk. A szerkesztő egy helyen azt sejteti: lesz még negyedik kötet is.

Örömmel nyugtázzhatjuk, hogy az 1970-es években B. Nagy Margit elkezdte munka folytatóra talált: Sas Péter magára vállalta Kelemen Lajos írott hagyatékának gondozását, további értékesítését. Várjuk a következő köteteket!

DR. GAAL GYÖRGY

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ November 30-án volt egyházunk legfőbb végrehajtó testülete, az Egyházi Képviselő Tanács 2007. évi utolsó rendes ülése Kolozsváron. A testület az ülésen többek között elfogadta az egyházi központi hivatal 2008. évi költségvetését, és határozatot hozott egy új lelkészi javadalmazási rendszer bevezetéséről, 2008. január 1-jétől. A tanács a 2008-as évre személyenként 50 lej minimális egyházfenntartói járulékot állapított meg, minden egyházközsége néző kötelező érvénnyel.

Lelkésztovábbképzés

■ A III. évnegyedi lelkészi értekezleteket október elején szervezték meg egyházköreinkben, az alábbiak szerint: 8-án Tordán a Kolozs-Tordai Egyházkör, 9-én Székelykeresztúron a város nevét viselő egyházkör, 10-én Árkoson a Háromszék-Felsőfehéri Egyházkör, 11-én Magyarzsákodon a Marosi Egyházkör, 12-én Ádámoson a Küküllői Egyházkör és 18-án Lókodon a Székelyudvarhelyi Egyházkör lelkészei számára. Az értekezleteken Rácz Norbert ifjúsági lelkész tartott előadást egy lehetséges unitárius egyházi ifjúsági stratégiáról, valamint Gáspár Mária pénzügyi ellenőr vázolta fel az egyházközségi zárszámadás, illetve költségvetés elkészítésének újabb tudnivalóit.

■ A IV. évnegyedi lelkészi értekezleteket november elején szervezték meg egyházköreinkben, az alábbiak szerint: 5-én Alsófelsőszentmihályon a kolozs-tordai egyházkör, 6-án Székelykeresztúron a székelykeresztúri egyházkör, 7-én Brassóban a háromszék-felsőfehéri egyházkör, 8-án Haranglábban a küküllői egyházkör, 9-én Ravában a marosi egyházkör és 15-én Székelyudvarhelyen a székelyudvarhelyi egyházkör lelkészei számára. Az értekezletek előadását dr. Rezi Elek teológiai rektor tartotta *A hitvallások jelentősége és időszerűsége* címmel.

Énekvezér-képzés

■ Az Énekvezér-képesítő Bizottságnál a 2007. év őszén senki sem jelentkezett az énekvezér-képesítő vizsga letételére.

Rendezvények, egyházképviselet

■ A Magyarországi Unitárius Egyház október 6-án Pestszentlőrincen tartotta a Magyarországi Unitáriusok III. Találkozóját, ahol Molnár B. Lehel egyházi levéltárosunk előadást tartott Brassai Sámuelről.